

Kalbotyros terminai publicistikoje

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Terminų funkcionavimo ne moksliniuose tekstuose tyrinėjimas parodo semantinio jų kitimo polinkius, padeda atskleisti naujas, kartais netikėtas reikšmes bei reikšmių atspalvius. „Tai, kas nauja, nebūtinai turi būti perteikiama naujais žodžiais“ (Keinys, 1980, 13).

Apie terminų vartojimą ne savo srityje tekstuose randame tokią teiginį: „Vartojamas ne savo srityje, terminas paprastai determinologizuojamas (virsta paprastu kalbos žodžiu)“ (LTE 273). Kadangi šis teiginys iš enciklopedijos, tai, suprantama, jis yra lakoniškas ir labai bendras. Tikroji padėtis yra kur kas sudėtingesnė, ne savo srityje terminai vartojami gana įvairiai; žr. publikacijas apie kalbotyros terminų vartojimą lietuvių poezijoje (Valentas, 1994; 1997, 92-102; Satkauskytė, 1996), rusų grožinėje literatūroje ir kasdieninėje kalboje (Jazyk, 2000), apie technikos terminų vartojimą rusų grožinėje literatūroje ir publicistikoje (Blažova, 1976).

2. TERMINŲ DAŽNUMAS

Medžiaga šiam tyrinėjimui buvo renkama iš rašytinės ir sakytinės žiniasklaidos (laikraščių, žurnalų, radijo, televizijos laidų), taip pat iš publicistikos knygų. Iš karto reikia pasakyti, kad nebuvo renkami žodžiai *kalba, šneka; frazė, pasa-*

kymas, tekstas; vardas, žodis – kalbotyros terminai, kurie yra labai paplitę įvairiose funkcinėse bei stilistinėse kalbos atmainose ir ne kalbotyros tekstuose daugiausia vartojami kaip paprasti žodžiai. Kurį laiką pavyzdžiai buvo renkami, galima sakyti, atsitiktinai: nurašomi arba užrašomi visi vieno asmens (šio straipsnio autoriaus) pastebėti bei išgirsti tekstai su terminais. Taip surinkta per 300 pavyzdžių, juose rasta 50 kalbotyros terminų. Po to daugiau kaip po vieną kartą aptiktų terminų (tokių buvo 22) dažnumas patikrintas pagal tęstinio lietuvių kalbos tekstyno, kaupiamo Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre*, periodikos / publicistikos dalį (22.8 mln. žodžių). Sudaryti šie du kalbotyros terminų vartojimo publicistikoje dažnumų žodynėliai (kairėje – iš mano surinktų minėtųjų 300 kontekstų, dešinėje – iš tekstyno):

1 sinonimas	42	1 terminas	2424
2 epitetas	39	2 stilius	1964
3 metafora (24), metaforiškai kalbėti (9)		3 žodynas	508
4 žargonas (24), žargoniškai kalbėti (4)		4 sakinyss	442
5 būtasis laikas	15	5 palyginimas	260
6 tiesioginė (netiesioginė, perkeltinė)		6 metafora	144
7 prasme	13		
7 stilius	12	7 epitetas	96

* Nuoširdžiai dėkoju Centro darbuotojams: jo vadovei docentei Rūtai Marcinkevičienei (su ja buvo aptartos svarbiausios straipsnio gairės) ir Andriui Utkai.

8 linksniuoti	10	8 tiesiogine prasme	90
9 įvardis	9	9 sinonimas	77
10. palyginimas	9	10. žargonas	64
11. retorinis klausimas (5) retoriškai klausti (4)		11. retorinis klausimas	53
12. sakinys	9	12. perkeltine prasme	39
13. terminas	9	13. būdvardis	19
14. esamasis laikas	7	14. tariamoji nuosaka	15
15. būsimasis laikas	5	15. veiksmazodis	15
16. daugiskaita	5	16. linksniuoti	14
17. tariamoji nuosaka	4	17. įvardis	12
18. veiksmazodis	4	18. esamasis laikas	9
19. gramatinė klaida	3	19. netiesiogine prasme	8
20. žodynas	3	20. retoriškai klausti	8
21. būdvardis	2	21. būtasis laikas	7
22. liepiamoji nuosaka	2	22. būsimasis laikas	7
		23. daugiskaita	7
		24. gramatinė klaida	5
		25. liepiamoji nuosaka	3

Ryškius kai kurių terminų vietos dažnumų žodynėliuose skirtumus bus lėmusios subjektyvios priežastys. Dėl didesnio mano dėmesio stilistikai (palyginti su kitomis kalbotyros sritimis) būtent pavyzdžių su šios srities terminais (*sinonimas*, *epitetas*, *metafora*) buvo išgirsta ir pastebėta daugiausia. Tekstyno duomenimis dažnesni už šiuos pasirodė esą stilistikos terminai *stilius* ir *palyginimas*, matyt, todėl, kad fiksavau pavyzdžius su šiais žodžiais, pavartotais kaip kalbotyros, filologijos terminai, o tekстыne šie žodžiai užfiksuoti ir tais atvejais, kai jie žymi kitų sričių (dailės, mados ...) reiškinius. Kita vertus, maloniai stebina dažnumų žodynėlių sutapimai: *metafora*, *epitetas* ir *sinonimas* abiejuose žodynėliuose išsidėstę gretimai.

Pateikti tikslius kalbotyros terminų dažnumų duomenis nėra šio straipsnio uždavinys, tačiau, prieš pereinant prie svarbiausio tikslo (išsiaiškinti funkcinės semantines tų terminų vartojimo publicistikoje grupes), vis dėlto būtina pasakyti dar vieną su statistiniais duomenimis susijusį dalyką. Surinkęs pavyzdžius, numaniau, kad kai kurie publicistikoje gana dažni kalbotyros terminai buvo tiesiog pražiūrėti (neišgirsti, nepastebėti) ir į surinktus pavyzdžius nepateko arba pasitaikė tik po vieną kartą ir jų dažnumas pagal tekstyną nebuvo patikrintas. Rengiant straipsnį, buvo atliktas dar vienas skaičiavimas: kalbotyros terminai suskaičiuoti daugiau kaip 5 tūkstančiuose metakalbinių vienetų (dėl termino žr. Župerka, 2000, 124). Rasta dar 318 pasakymų (be minėtųjų 300) su tais terminais, ir dažniausių terminų seka šiek tiek pasikeitė: 1. *terminas* (78), 2. *epitetas* (46), 3. *sinonimas* (44), 4. *žargonas* (33), 5. *metafora* (28), 6. *stilius* (28), 7. *sakinys* (25), 8. *žodynas* (22). Gana dažni pasirodė ir pirmąjį sąrašėlį nepatekę žodžiai *tamė* (18), *kabutės* (14), *terminologija* (12), *kreipinys* (11), *leksikonas* (7), *kirčiuoti* (6), *naujadaras* (6) ir kt. Tad lieka atviras klausimas, kuriuos kalbotyros terminus derėtų atrinkti ir jų dažnumą patikrinti pagal tekstyną – juk vien į mokyklos reikalams skirtą terminų žodyną jų sudėta apie 1800 (žr. Gaivenis, Keinys, 1990, 5).

3. TERMINAS IR JO KONTEKSTAS

Nustatyti, kuria reikšme terminas vartojamas, galima tik tada, kai kontekstas yra dviejų dėmenų metakalbinis vienetas, t.y. toks pasakymas, kurio vieną dėmenį sudaro kalbotyros terminas, pasakytas vienas pats arba kartu su kitais žodžiais sudarantis metakalbinį komentarą, o kita dėmenį sudaro nusakomas (pavadinamas,

apibūdinamas, komentuojamas, vertinamas) kalbos reiškiny. Pvz.: *Šiandieninio humanitaro padėti aš nusakyčiau tokia metafora: tai frakutas smuikininkas, Gariūnų turguje grojantis Vivaldžio sonatas* IM 1993 07 31. *Metaforos* žodis čia turi tikslią termino reikšmę, nes juo pavadintas pasakymas, kurio reikšmė perkelta remiantis analogija, lyginimu, panašumu. Tuo tarpu iš konteksto *Jau vien tokios knygos pasirodymo faktas vertas spamuotos metaforos* (Mt 1997 11 100) negalime spręsti, tikslia ar netikslia reikšme šiuo atveju *metafora* vartojama, tegalime konstatuoti patį šio termino pavartojimo faktą.

Dar pažvelkime į keletą pavyzdžių iš tekstyno: vienais atvejais pakanka vienos eilutės konteksto suprasti, jog žodis vartojamas tinkama terminine reikšme, nes čia pat yra ir *metaforos* terminu įvardijamas pasakymas (A), kitais atvejais reikėtų didesnio konteksto (B), trečiu atveju galime kalbėti tik apie termino pavartojimo faktą, o termino reikšmės, matyt, nepadėtų atskleisti nė platesnis kontekstas (C):

A.

aują kaligrafijos šoki. Sudegusio laivo **metafora** byloja apie tai, kad atskiro žmogaus gyven o gilus viduržiemis – anų laikų realybės **metafora**. Ačiū Dievui ir Istorijai, kad ir gyvenimo sia detalė – baltos durys. Kartu tai ir **metafora** – durys į anapus, į praeitin nugarimzdusį v B.

r „žarijoje“. Rašyti pradeda gražia **metafora**: „Kiekviena dailės paroda, o ypač kasmet

s diskais ir ištaria tuos iškart poetine **metafora** virstančius žodžius apie Lietuvos žemės, k

, ir būtų viena iš šios savitos kūrybos **metaforų**. Na, o jos įdomumu teįsitikina pats skait C.

gyvenimą. Daug gražių žodžių, skambių **metaforų**, išstartų atgimstant Lietuvai, laikraščiuo sekmadieniam pamokslui, pasirinkdavo **metaforų**, savo mėgstamų poetų eilėraščių posmų. Gyv

yba buvo vienintelis legalus kalbėjimas **metaforomis**. Poetai kalbėjo už tylinčius filosofus,

4. FUNKCINĖS SEMANTINĖS TERMINŲ GRUPĖS

Visus publicistikoje aptinkamus kalbotyros terminus vartojimo atžvilgiu pirmiausia galima skirti į dvi funkcines semantines grupes: (1) pavartotus kaip terminai, t.y. turinčius termino paskirtį, ir (2) determinologizuotus. Pirmojoje grupėje skirtini du pogrupiai: (1 a) terminas pasakomas tikslia terminine reikšme arba (1 b) atlieka termino funkcija, bet jo reikšmė yra apytikrė, paprastai platesnė, arba net visiškai netiksli. Antrojoje funkcinėje semantinėje grupėje savo ruožtu irgi galima skirti du pogrupius: (2 a) terminas determinologizuojamas ir vartojamas kita reikšme, kaip paprastas žodis, (2 b) terminas pavartojamas kalbos ekspresyvinimo sumetimais, kaip tropas, netikėta prasme, arba žaidžiama dviem to paties žodžio reikšmėmis, kuriama stiliaus figūra ir pan.

1 a. Pateikiamuose kontekstuose tikslia terminine reikšme pavartoti žodžiai *būdvardis, geidžiamoji nuosaka, moteriškoji giminė, terminas, žargonas*.

Spaudoje dabar labai dažnai vartojamas būdvardis „**tautinė**“: *tautinė mokykla, tautinė kultūra, tautinis menas* GŽ1990 11 24; *Jūsų geidžiamąja nuosaka išsakytas baigiama-sis žodis: „Teima valstybės ir tautos likimo vadžias į savo rankas tie, kurie remiasi krikščioniškuoju tikėjimu ir veikia įkvėpti Dievo ir artimo meilės“* LR 1992 10 14; *Turbūt ne šiaip sau patys brangiausi žodžiai – saulė, ugnis, duona, kalba ir daina yra moteriškosios giminės* GK 1988 05 12–17; *Terminas „kreditas smulkiam verslui“ – labai abstraktus, nes bankininkai duoda pinigų, kam nori* R 1996 03 07; *Tai pradendantieji kišenvagiai, nusikaltėlių žargonu vadinami paliegieliai* ŠN 1996 02 17.

Visais šiais atvejais, kaip matyti, artimajame termino kontekste yra kalbos vietetas: atitinkamos kalbos dalies žodis, gramatinė forma, tam tikro leksikos sluoksnio žodis (pavyzdžiuose tie vie-

netai išskirti juodesniu šriftu). Iš to vienetu ir sprendžiame, jog terminas tame kontekste turi tikslią termininę reikšmę.

Panašiai publicistikoje pavartojami ir populiariaieji poetikos terminai, bendri literatūros mokslo, retorikos ir stilistikos žodžiai *epitetas* ir *metafora*. Sakysim, epitetas publicistikoje paprastai suprantamas kaip ekspresyvus, t.y. išraiškingas – vaizdingas, emocingas, – pažyminsys arba šiaip jau charakterizuojamąją paskirtį turintis žodis, frazė, pvz.:

Kodėl toks šiurpus epitetas – bjauri kasdienybė? (Iš poezijos vakaro) 1980 03 24; Tačiau prarastas gražus vaikiškas apetitas duonai su arbata paliko ir ne mažiau gražų epiteta. Būtent – vaikystės duona BernPS 234; Ir dažnai ne vien aš, bet ir kiti ekonomistai kalbėjome: neturime vientisos, sisteminės kompleksinės (dar daug epitetų galima pridurti) ekonomikos reformos koncepcijos LR 1991 05 03; Aš nemanau / kad vadyba būna moderni arba pasenusi // vadyba arba duoda pelną / arba atneša nuostolius / epitetai čia nereikšmingi (Iš posėdžio) 1999 01 20.

Irgi dažnas publicistikoje *metaforos* terminas daugeliu atvejų taip pat turi tikslią termininę reikšmę: juo suprantamas žodis ar didesnis pasakymas, kurio reikšmė perkelta remiantis reiškinių panašumu, lyginimu, analogija. Pvz.:

Žinau, kad daugelis emigrantų linkę save vadinti trentiniais. Tegul, nors čia esama metaforos purslų Mt 2000 3 113; Man rodos, Jūsų metafora apie iškankintą Lietuvą kaip „neūžauga kuprelį“ atitinka daugelio mūsų patriotų vaizdinius GKr 1989 10 19–25; „Ar žinote, kaip vyriausybė dabar gydo ekonomikos negalavimus? – atsakė į klausimą vienas kooperatininkas ekonomistas. – Jeigu išgirsta, kad kažkas skundžiasi, jog skauda danti, nukerta visa galva“. Metafora, bet taikli GKr 1989 01 26 – 02 10; Žmonės mato ir girdi, kad mūsų politinis vežimas, nors ir naujutėlis, nors tarytum gerų meistrų sukaltas, labai įtartinais girgžda, jo ratai it netepti cypia, vis taiko išsukti iš tikro kelio (...) Tačiau gana metaforinės kalbos – vadinkim viską savo vardais (Iš Juozo Urbšio laiško Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai 1990 03 17).

1 b. Išnagrinėtoji medžiaga rodo, kad tam tikru atžvilgiu artimi terminai publicistikoje vartojami vienas vietoj kito,

apytikre reikšme, „nesismulkinant“. Šitaip atsitinka išraiškingos kalbos priemonių pavadinimams: *epitetui, metaforai, palyginimui* (kaip matėme, šie kalbotyrai ir literatūrologijai bendri terminai publicistikoje yra vieni dažniausių). Pvz.:

Jau tą pačią naktį užsienio spauda rungtyniaus, parinkdama Sąjūdžio pergalės epitetus: iverkė, nugulėjo, sutriuškino GKr 1990 03 02–08; O ta megztųjų berečių metafora, reikia pripažinti, iš tikrųjų vykusį GKr 1994 02 17–23; Nepriklausomybę įtvirtinsim, jei pasaulinės politikos „džiunglių įstatymams“ priešpastatysime (– priešinsime) žmoniškumą, metaforiškai tariant, dešimt Dievo įsakymų LM 1992 10 03; Šioje vietoje norėčiau pasitelkti dar vieną palyginimą: geras eilėraštinis – tai vykusiai susaņnuotas sapnas atmerktomis akimis BernPS 257.

Šiuose sakiniuose epitetais vadinami sinonimiški veiksmazodžiai *iverkė, nugulėjo, sutriuškino*; palyginimu pavadinta dvinarė metafora *eilėraštinis – tai sapnas* (tiesa, ji labai artima palyginimui, tik neturi lyginamojo žodžio); metafora bei metaforiniu kalbėjimu laikomas metonimijos: tarp beretės ir ją dėvinčio asmens, tarp dešimties Dievo įsakymų ir žmoniškumo egzistuoja metoniminis, ne metaforinis ryšys.

Skyrium aptartinas *sinonimo* termino semantikos savitumas. Publicistikoje *sinonimas* aptinkamas tik leksinio sinonimo reikšme. Beje, ir anksčiau išleistuose aiškinamuosiuose mūsų žodynuose nurodoma tik toji – seniausioji, įprasčiausioji ir svarbiausioji – reikšmė, pavyzdžiui, DŽ₁ 717: „tokios pat ar artimos reikšmės žodis“; panašiai DŽ₂ 699, LKŽ XII 566; tik DŽ₃ 693 sinonimo sąvoka jau apima ir gramatikos vienetus: „tos pat ar artimos reikšmės žodis, forma ar žodžių junginys“. Pora pavyzdžių iš publicistikos, kur *sinonimas* turi termininę – artimos reikšmės žodžio – reikšmę:

Liaudiškoje terminijoje [pokario partizanams pavadinti] yra sinonimai „miškiniai“, „žaliukai“, „žalieji“ IM 1990 01 06; Savoje valstybėje kombinacijos vadintinos vagystėmis, bet andainykštis sinonimas tebevartojamas Rdj 2000 03 12.

Tačiau publicistikoje pastebėta savita semantinė *sinonimo* termino slinktis: šis žodis vartojamas *simbolio* reikšme, kuri paprastai remiasi metoniminiu santykiu tarp siejamų sąvokų, pvz.:

Ji [motina] tapo man gėrio ir grožio norma, teisybės ir meilės idėja, gimtosios žemės sinonimu, moteriškumo šviesa MarcDBD 7; *Lietuva, jos geografinė padėtis daugeliui buvo mįslė. Bet vos ištarus beveik Lietuvos sinonimu tapusią Sabonio pavardę, akimirksniu viskas paaiškėdavo* LR 1992 10 10; *Samurajai, sakuros žiedai, geišos* jau tapo romantišku šios senos šalies [Japonijos] sinonimu LM 1984 10 06; *Einšteinas* – tai žmogus, kurio vardas tapo *mokslo genijaus* sinonimu TV 1999 12 26.

Įvardžiai *tu, jūs, tamsta* publicistikos rašiniuose pavadinami kreipiniais, pvz.:

Mūsų politinei kalbai, kuri per trejus metus moraliai degraavo, Stasys Lozoraitis suteikė ryškiaus intymumo. Aukščiausio lygio rinkiminiuose debatuose jisai vartojo tokius žodžius kaip tu ir tamsta. Šiluma, kurios esama šiuose kreipiniuose, yra reikalinga tam, kad tarpusavio supratimas būtų įmanomas LR 1993 02 27.

Griežtai gramatiškai (sintaksiškai) žiūrint minėtieji įvardžiai kreipiniais nėra, juos galėtume vadinti *kreipimosi žodžiais*.

Iš kalbos mokslo terminų, publicistikoje (ir apskritai nelingvistiniuose tekstuose) vartojamų visiškai netinkamai, ne savo reikšme, minėtinas junginys *gramatinė klaida*: juo vadinamos rašybos klaidos. Pvz.:

Štai dėl ko tokia nevykusi vaikų rašysena, daroma daug gramatinių klaidų TMkt 1986 02 05; *Jisai buvo mažaraštis, todėl iškauboje buvo kelios gramatinės klaidos* VL 1996 04 01; *Žmonės, mokyklų neparuošti, be jokio apsiskaitymo, gramatinėm klaidom apkiautę* lituanistai Mt 2000 3 151.

Kitų terminų klaidingas vartojimas viešojoje rašytinėje kalboje yra atsitiktinis, sakysim, asmeniniai įvardžiai pavadinami *asmenvardžiais*, tariamoji nuosaka – *būsimoju laiku*:

pokalbio metu nuolat vietoj asmenvardžių „aš“ arba „jis“ moteris išstardavo „mes“ IR 1998 04 11; *padarytos išlaidos atsipirkty per 2-3 metus. Kalbu būsimoju laiku todėl, kad iki šiol tokių valymo įrenginių niekas nestato* T 1987 06 17.

2. Antrajai funkicinei semantinei grupei priskyrėme kontekstus, kuriuose kalbotyros terminas determinologizuojamas, vartojamas kaip paprastas žodis. Šioje grupėje irgi esama įvairių žodžio semantikos pokyčių, ryškiau išsiskiria du atvejai.

2 a. Vienais atvejais terminas yra įgijęs naują sisteminę reikšmę, ji nurodoma žodyne. Būdingas pavyzdys yra veiksmažodis *linksniuoti*: pirmoji jo reikšmė žodynuose nurodoma „*gram. kaityti linksniais*“, antroji, netetermininė, – „*prk. dažnai minėti kalbant*“ (DŽ₃ 369; LKŽ VII 545). Keletas pastarosios reikšmės aktualizavimo kontekstų iš publicistikos:

Ir tame Konstitucijos projekte, ir daugybėje dokumentų ypač rinkimų išvakarėse įvairiai linksniuotas žodis – suverenitetas LandsAV 32; *tuo met kaip tik užė Atgimimas / visi linksniavome laisvę / nepriklausomybę / demokratiją* Rdj 1999 11 21; *Ne vienas doras žmogus dabar jau išlinksniuotas, perlinksniuotas. Kas ir kada paneigs netiesą, paskelbtą kaip tiesą?* IM 1992 02 15.

Kartais kontekstas tarytum supina abi šio veiksmažodžio reikšmes – termininę ir antrąją, perkeltinę:

Pinigai, pinigų, pinigams... Taip ir linksniuoja žmonės tą žodį visur – gatvėje, autobusuose, nervus ardančiose eilėse prie prekystalių ŠN 1992 04 04.

Pažymėtina, kad net ir tada, kai savo raiška sutampantis su terminu žodis ar žodžių junginys vartojamas neteterminine reikšme, paprastai kaip fonas jaučiamas ir atitinkamas terminas, o toji termino reikšmės implikacija teikia pasakymui ekspresyvumo, pvz.:

Esamasis nelietuviškų mokyklų laikas (antraštė) Dlg 1999 11 12; *Tokios kalbos atklydusios iš kito, būtojo laiko* LR 1992 04 14. Plg. neutralėsnius pakaitus: *Nelietuviškų mokyklų dabartis; Nelietuviškos mokyklos mūsų dienomis; Tokios kalbos atklydusios iš praeities*.

2 b. Skyrium minėtinas termino pavartojimas individualia, netikėta perkeltine reikšme, kaip tropo, pvz.:

Jaunuolis, kuris puola po traukiniu, šiuo atveju virsta nemeluota metafora, jeigu traukinį išivaizduosime kaip pusę pasaulio užgriuvusį raudonojo teroro mechanizmą Mt 1996 4 5; *Paukš-*

čiai man yra tobulos metaforos: išžiūrėkite į kylančių sparnų formas, paukščių kaklą, judesius Dlg 1993 01 08.

Metafora šiuose sakiniuose vadinama ne kalbos priemone, tam tikras žodžio vartojimo būdas, o nekalbinės tikrovės reiškiniai (žmogaus elgsena, paukščių išvaizda), taigi metafora čia pavartota metaforiškai. Tokia vartosena, aišku, būdinga kūrybos, literatūros žmonėms; pastarųjų sakinių autoriai yra poetai Sigitas Geda ir Julius Keleras. Kalbotyros terminai, suprantama, daugiausia metaforizuojami poezijoje (žr. Valentas, 1994, 81, 84; Satkauskytė, 1996, 77, 94). Nekalbinę tikrovę pavadinantis kalbotyros terminas panašiais atvejais lyg ir determinologizuojamas, tačiau, kita vertus, čia ne tiek bėgama nuo termino reikšmės, kiek plečiama jo semantinė erdvė.

Individualų perkeltinį termino vartojimą rodo neįprastas junglumas. Sakysim, įprasti yra junginiai *tvirtagalė priegaidė*, *tvirtapradė priegaidė*, o *laisvės priegaidė*? Pastarasis junginys – iš literatūros profesoriaus Vytauto Kubiliaus publicistinio rašinio: *tik žodis, gavęs laisvės priegaidę, išlieka gyvas literatūroje* IM 1990 12 29. Neįprastas semantinis derinimas *priegaidės* terminą determinologizuoja, ją šiame kontekste suprantame ne kaip „skiemens tono, balso spūdžio ar trukmės pobūdį, skiriančią kitais atžvilgiais vienodus žodžius“ (DŽ₃ 598), o (visą perkeltinį pasakymą) kaip drąsų žodį, tiesų, laisvą kalbėjimą. Pažymėtina, kad DŽ *priegaidės* nurodyta vienintelė (cituotoji) reikšmė su pažyma *lingv.*, tuo tarpu LKŽ X 633 užfiksuota ir kita, bendresnė, reikšmė: (kalbos) tonas.

5. TERMINŲ VARTOSENOS PUBLICISTIKOJE SAVITUMAS

Krinta į akis tai, kad net ir tikslia reikšme vartojami terminai publicistikos tekste dažnai atlieka kitokią semantinę bei stilistinę funkciją negu kalbotyros darbuo-

se: atskleidžiami kiti terminu įvardyto vieneto komponentai (ne tie, kuriuos paprastai aiškinasi kalbotyrininkai), ypač iškeliami socialinė bei emocinė konotacija. Sakysim, būdinga įvardžio *mes* bei veiksmažodžio daugiskaitos pirmojo asmens teigiama konotacija, pvz.:

Įvardį MES drąsiai galime rašyti didžiąja raide: žinome, kas esame, ką turime, kaip kalbėsime IM 1988 12 03; *Nesupranta žemdirbiai miško. Pamatę dūmus miške, jie niekada nepasakys „degam“.* Jei tik jų malkos nedega. O dzūkai, tikri miško žmonės, ne kartą šaukdavo šį žodį daugiskaita, nes ne kartą degė jų miškas – jų grybai ir uogos, jų žvėrys ir paukščiai. Ne tik malkos IM 1979 05 12; *Prisimindama metų metais vaikų patiriamus kaulų lūžimus E. B-ienė pasakoja daugiskaitos pirmuoju asmeniu* ŠN 1998 05 02.

Būdingas įvardžių *aš* ir *mes* supriešinimas pastarojo naudai Tėvo Stanislovo pamoksluose ir pokalbiuose (interviu):

Tėvas Stanislovas įsitikinęs: visa laimė, kad dar neužmiršome įvardžio „mes“. Išsaugodami jį, neprarandame gyvybės alsavimo. Gyvenantys vien savuoju „aš“ – pražūsta JuozTS 3; lietuviai dar moka sakyti įvardį „mes“. Ypač kaime dar moka sakyti JuozTŽ 87; ten labai daug kartų ištariau įvardį „aš“, lyg prastūmiau save į dėmesio centrą! A 1990 10 24–31; *Gali būti piktas, negeras vienišumas, kai žmogus visai nemoka pasakyti įvardžio „mes“, kai jis – nuogas egoistas* ŠKr 1993 09 03.

Termino vartosena daugiausia priklauso nuo žanro, situacijos komunikacinės intencijos ir autoriaus – jo estetinio skonio, profesijos, požiūrio į tam tikrą kalbinę raišką, jos prasmę. Žinoma, vertinimai gali būti gana subjektyvūs (pvz.: *Tariamojoje nuosakoje esama liūdesio. Juo labiau atgręžtoje į praeitį* R 1990 03 01), bet juos paprastai pateisina, motyvuoja kontekstas, situacija.

Jau buvo parodyta, kaip pasakymą daro ekspresyvesnį termininės reikšmės implikacija. Ekspresyvumas esti dar ryškesnis, kai abi reikšmės tekste eksplicuojamos, – tai kalambūras, pvz.:

– *Koks veiksmažodžių laikas tau sunkiausias? / – Esamasis. / (Iš laiptuose nugirsto mokinių pokalbio.) / Balsavome todėl, kad esamasis laikas be*

karšto vandens sunkesnis už būtaįjį laiką su Sibiru Dlg 1994 09 02; *Kaip gyvenu, gyvenį, gyvename dabar? Rašau esamuojų laikų apie esamą laiką* IM 1994 12 03.

6. APIBENDRINAMOSIOS PASTABOS

Kadangi publicistiniai tekstai savo kalbine raiška užima tarpinę padėtį tarp mokslinių (bei apskritai dalykinių) ir meninių, be to, čia itin didelė žanrinė įvairovė, tai galima buvo tikėtis, kad ir kalbotyros terminai tuose tekstuose pasirodys vartojami įvairiai: ir tiksliai terminine reikšme, ir kaip paprasti žodžiai ar kalbos ekspresyvinimo priemonės. Tokia prielaida pasitvirtino.

Tyrimas leidžia išplėtoti įprastinių terminologų teiginį, kad žodžiai virsta terminais, kai yra vartojami specialių sričių kalboje; plg. „Terminologists hold that words become terms, i. e. acquire or have protected status when they are used in special subject domains“ (Pearson, 1998, 7). Šis teiginys pirmiausia tinka tokiems lietuvių kalbotyros terminams (tarp jų –

ir tarptautiniams žodžiams) kaip *kalba, šneka; frazė, pasakymas, tekstas; vardas, žodis*. Tie kalbos mokslo žodžiai, kurie vartojami tik kaip terminai (aiškinamuosiuose žodynuose jie pateikiami su pažymomis *lingv., filol., lit.*, daugiausia tai tarptautiniai žodžiai), ir kitų sričių tekstuose dažniausiai išlaiko savo termininę reikšmę. Tik vieno kito tokio žodžio, pradėto ypač plačiai ir dažnai vartoti, reikšmė ne savo srities tekstuose „išskysta“. Publicistikoje taip atsitinka terminams, kurie paplinta kaip žurnalistiniai štampai (pvz., *epitetas, sinonimas*).

Tekstynų lingvistikos darbuose, kurių tyrimo objektas yra terminai, nagrinėjama iš tekstyno gautas konkordansas, t. y. visų rūpimo termino pavartojimo kontekstų visuma, bei to termino vartosenos ypatumus atspindinti statistika. Kalbotyros terminų vartojimo lietuvių publicistikoje tyrinėjimas parodė, kad termino reikšmei bei funkcijai nustatyti, ypač tais atvejais, kai jis vartojamas ne griežta terminine, o platesne, neapibrėžta reikšme, kaip paprastas žodis, ar neįprastai, ekspresyviai, minimalaus konteksto nepakanka, būtina platesnė žodžio aplinka.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

A	- Atgimimas (savaitraštis)	LR	- Lietuvos rytas (dienraštis)
BernPS	- <i>Bernotas A. Pigmalijono sindromas</i> . Vilnius, Vaga, 1989.	MarcDBD-	<i>Marcinkevičius Just. Dienoraštis</i> be datų. Vilnius, Vaga, 1981.
Dlg	- Dialogas (savaitraštis)	Mt	- Metai (žurnalas)
GKr	- Gimtasis kraštas (laikraštis)	R	- Respublika (dienraštis)
GŽ	- Gimtasis žodis (žurnalas)	Rdj	- radijas
JuozTS	- <i>Juozaitis A. Tėvas Stanislovas: Pasakojimų knyga</i> . Vilnius, Džiugas, 1995.	ŠKr	- Šiaulių kraštas (dienraštis)
JuozTŽ	- <i>Juozaitis A. Tarp žmonių</i> . Vilnius, Diena, 1993.	ŠN	- Šiaulių naujienos (dienraštis)
LandsAV-	<i>Landsbergis V. Atgavę viltį: Pertvarkos tekstų knygelė</i> . Vilnius, Sąjūdis, 1990.	T	- Tiesa (laikraštis)
LM	- Literatūra ir menas (savaitraštis)	TMkt	- Tarybinis mokytojas (laikraštis)
		TV	- televizija
		VL	- Valstiečių laikraštis

Pavyzdžiui šaltinių nuorodų skaitmenys prie laikraščių sutrumpinimų rodo data, prie žurnalo – metus, numerį ir puslapį.

LITERATŪRA

- Blagova, 1976 – Благова Н.Г. *Научно-технические термины в современной художественной и публицистической речи (Семантическая характеристика)* / Автореф. канд. дисс. Ленинград, 1976.
- DŽ₁ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- DŽ₂ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mintis, 1972,
- DŽ₃ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Jazyk, 2000 – *Язык о языке* / Ред. Д.Н. Арутюнова. Москва: Языки русской культуры, 2000.
- Keinys S. 1980: *Terminologijos abėcėlė*. Vilnius: Mokslo.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 7. Vilnius: Mintis, 1966; 10. Vilnius: Mokslo, 1976; 12. Vilnius: Mokslo, 1981.
- LTE – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 11. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983.
- Pearson J., 1998: *Terms in Context*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins P. C.
- Satkauskytė D. 1996: *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Valentas S. 1994: „Kalbotyros terminai poezijoje“. *Terminologijos vagos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 78–86.
- Valentas S. 1997: *Lingvistinis pasaulis poezijoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Župerka K. 2000: „Kalbos dabartiškumo nuorodos nelingvistiniuose tekstuose“. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 42. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 124–131.

Gauta 2000 12 12

Parengta 2000 12 19

Kazimieras ŽUPERKA

USAGE OF LINGUISTIC TERMS IN PUBLICISTIC/NEWSPAPER STYLE

Abstract

Linguistic terms in Lithuanian publicistic/newspaper style are rather frequent: according to computer corpus data (volume – 22.8 million words), the most frequent 25 terms appear as 6290 tokens. The most frequent words among them were *terminas* “term” (met 2424 times), *stilius* “style” (1964), *žodynas* “dictionary, vocabulary” (508), *sakinys* “sentence” (442), *palyginimas* “comparison, simile” (260). The semantics and function of the term is deter-

mined by the context. Linguistic terms in publicistic/newspaper style are used in two ways: (1) they are functioning as terms having an exact dictionary meaning (1 a), or an approximate, inexact, meaning (1 b); (2) they are functioning as usual words, i.e. they are determinologised (2 a), sometimes, especially in publicistic writing, they are used individually, as semantic neologisms or stylistic devices (2 b).